

prilog proučavanju avangardnih pojava u bugarskoj

irina subotić

Među nedovoljno ili, tačnije, nimalo istražene avangardne pojave dvadesetih godina u Evropi, spadaju i one koje su se dešavale u Bugarskoj. Za izvestan odblesak onoga što se stvaralo tih godina na širokom evropskom tlu i za prve delotvornije uticaje modernog, tragalačkog i neakadenskog duha zaslužan je Geo Milev, književnik, pokretač i urednik časopisa *Plamk* (*Plamen*), kolekcionar, koji je osenio poriv misionara i tu ulogu dosledno sprovodio do kraja života. Poslednjih godina sve se više istražuje njegov doprinos bugarskoj kulturi, pesnički opus, publicistička delatnost, izdavačka prodornost, i sve postaje jasnija njegova izuzetno značajna transmisivna aktivnost u povezivanju evropske i bugarske kulture. Mnogostruko zanimljiva ličnost, Geo Milev pripada krugu onih kompleksnih i kontradiktornih fenomena, primerenih avangardi, posebno avangardi dvadesetih godina, koja je bila i vremenski i duhovno ukliještena između recidiva do tada najgore ljudske tragedije – prvog svetskog rata i ekonomske krize koja je provocirala i sve druge krize.

Geo Milev, rođen 1895. godine, školovao se u Berlinu, gde je i kasnije često navraćao ležeći povredeno oko. Ubijen je 1925. godine, posle objavljivanja poeme *Septembar*, koja je glorifikovala bugarski mladački uzlet ideja pod uticajem Oktobra. Bio je saradnik u to vreme najnaprednijeg bugarskog časopisa *Vezni* (*Terazije*), pokrenutog u Sofiji 1919/20. godine, kao »literaturno-hudožestveno spisanje« sa prvim značajnim napisima o ekspresionizmu i kretanju simbolizma ka savremenijem izrazu. *Vezni* je objavljivao tekstove, pesme i reprodukcije dela umetnika najvećeg ugleda, od Kandinskog i Oskara Kokoške, do Marka Šagala i Luidija Rusola, Franca Marka, Edvarda Munka, Ota Frojndliha i Natalije Gončarove; Hervart Valden je iz Berlina pisao o ekspresionizmu, futurizmu i kubizmu i spominjao imena Bočonijsa, Jakobe van Hemsckerk, Albera Gleza, Karla Kara, Delonea, Ležeza, Severinija, Šagala. Od bugarskih umetnika javlja se Sirak Skitnik (1883 – 1943), pseudonim jednog od najzanimljivijih bugarskih umetnika našega veka. Panajota Todorova Hristova, koji je dekorativno-secesionističku stilizaciju vrlo snažno pretočio u koloristički, emotivan, zasićen ekspresionizam. Bio je pesnik i kritičar, podjednako cenjen u svim oblastima svoje delatnosti. Za nas je posebno zanimljivo što se u časopisu *Vezni* sreću napisi o gotovo zaboravljenom slikaru i grafičaru Ivanu Bojadžijevu (1894 – 1981), koji je izlagao na velikoj Zenitovoj međunarodnoj izložbi nove umetnosti, koju je Ljubomir Micić priredio u beogradskoj muzičkoj školi »Stanković« aprila 1924. godine; Bojadžijev je izlagao zajedno sa još dvoje bugarskih umetnika, Anom Balsamadžijevom i Mirčom Kačulevim. Po rečima Gea Mileva¹, Ivan Bojadžijev prvi u bugarskoj umetnosti odlučno raskida sa dotadašnjom impresionističko-akademsom tradicijom, istražujući mogućnosti nove stilizacije, slobodnije obrade forme, u kolorističkim kadencama koje se međusobno suprotstavljaju i deluju opojno kao »egzotični čilimovi i dragulji«. To je – piše Milev – »koloristički krik, ekstatičan poziv, uzbudljivo likovanje hromatskog saglasja«, pri čemu se zapaža ostatak uticaja neo-impresionizma i secesionističke reminiscencije.

Približavajući se postupno i dosledno idealima ekspresionizma, Geo Milev u desetom broju *Vezni* objavljuje manifest koji proklamuje zahtev za jedinstvenom, ekspresionističkom orijentacijom u stvaralaštvu, a njegovo angažovanje dobija dublji socijalni smisao, koji prerasta i u politički stav i svojim modalitetima zadovoljava principe avangarde, što se posebno osetilo od druge godine izlaženja časopisa, kada su urednici postali Geo Milev i Ljudmil Stojanov.

Deseti broj *Vezni* 1921. godine najavljuje krupnim slovima »ekspresionističku izložbu« koja se može posetiti u prostorijama redakcije časopisa, u Ulici Marije Luize broj 23. na trećem spratu; vrlo slično načinu na koji je Ljubomir Micić u *Zenitu* objavljivao postojanje *Zenitove* galerije nove umetnosti, najpre u Zagrebu, na Starčevićevom trgu, a zatim u Beogradu, na Obilježevom vencu. Zbirku Geo Mileva činila su dela evropskih umetnika – iz Francuske, Nemačke, Rusije, Poljske, Norveške, Danske, Italije, Belgije, u širokom rasponu novih traženja, od ekspresionizma i futurizma, do primitivne umetnosti, kubizma i apstrakcije. Između ostalih, bili su izloženi radovi Kandinskog, Kokoške, Franca Marka, Munka, Kampendonka, a pored toga,

Geo Milev je svoj prosvetiteljski poziv shvatao i tako što je posetiocima stavljao na raspolaganje dokumentaciju o novoj umetnosti – fotografije, časopise, albume, mape grafika i reprodukcija; preko njega se moglo preplatiti na poznati i u to vreme jedan od najuglednijih časopisa *Der Sturm*, koji je uređivao u Berlinu Hervart Valden, po mnogo čemu uzor Geo Milevu, a i mnogim drugim pokretačima kulturnih akcija širom Evrope.

O ovoj izložbi pisao je urednik omladinskog časopisa za književnost i kulturu *Labud*, Nikolaj Černaev (pseudonim kasnije uglednog istoričara Nikole Mavrodinova), koji je te, 1922. godine i pokrenuo ovo skromno glasilo u Gornjoj Orahovici. Članak ističe zasluge Gea Mileva za afirmaciju ekspresionizma kao vrhunskog unutarnjeg izraza, duboko ukorenjenog u težnju za preporodom sveta i čoveka. Posle odlaska Nikole Mavrodinova u Sofiju, omladinski časopis preuzimaju u Jambolu maturanti Kiril Krstev, Teodor Dragantov i brat Gea Mileva, Ivan Milev. Oni menjaju poetičan naziv *Labud* u zvučan i provokativan *Crescendo*, daju novu grafičku i likovnu opremu konstruktivističkog usmerenja. Razume se da časopis nije mogao da brzo dobije jasnu idejnu orijentaciju, ali je nosio duh mladosti i dug vremena, i predstavljao neosporno jedan od segmenata evropske avangarde: objavljeno je nekoliko priloga koji su morali da znače početak buđenja i ulaznja u sferu modernosti, aktuelnosti, avangardnosti. Pored tekstova bugarskih, u to vreme tek stasalih pisaca i pesnika, Teodora Draganova, Lea Koena, Kirila Krsteva, Čavdara Mutafova, Bojana Danovskog, Petra Spasova, objavljen je »Kritički pregled savremene umetnosti« Tea van Duzburga, napis o scenskoj atmosferi Aleksandra Tairova; Selin Arno piše o cirkusu, a reprodukovane su i ilustracije godišnjih doba, kao kalendar, Mirča Kačuleva, koje skromnim ali vrlo modernim u to vreme medijem – linorezom – ne dopuštaju posebne efekte niti izuzetne kvalitete. Ipak, smela stilizacija, koja se jednim delom oslanja na secesiju i ekspresionizam, nosi odlike konstruktivistički građene forme, svedenih obrisa, koje još više ističu crno-beli kontrasti linije i površine. Čudna sudbina odvela je Mirča Kačuleva (1901 – 1972) daleko od likovne umetnosti kojom se sa izrazitim uspehom bavio na početku svog životnog puta: bio je zaposlen u vojno-geografskoj ustanovi i kao pilot prvi snimio Bugarsku iz vazduha, a zatim radio na kartografiji. Gotovo zaboravljeno delo Mirča Kačuleva ostalo je ipak zabeleženo u napisima i po reprodukcijama u časopisima, tako da nam bar delimično omogućuje da rekonstruišemo njegovo učešće na pomenutoj *Zenitovoj* međunarodnoj izložbi 1924. godine u Beogradu.²

Prvi broj *Crescenda* nosio je naznaku br. 2. jer se podrazumevalo da je časopis *Labud* bio br. 1. Tako je u 1922. godini izašao još jedan, poslednji dvobroj *Crescenda* sa naznakom 3 – 4: urednici-entuzijasti krenuli su na studije u Sofiju, časopis se gasi, nije bilo novih naslednika. Međutim, ovaj dvobroj bio je kompletniji i još značajniji od prethodnog, upravo zbog međunarodnih priloga: o purizmu pišu Ozenfan i Žanre, uz moto Žorža Braka, iznet u modernom tipografskom rešenju. »J'aime la règle qui corrige l'émotion«; objavljena je u bugarskom prevodu poznata pesma Kurta Švitera »Anna Blume«, zbog čega je nastao neobičan spor, objavljen u sabranim delima Gea Mileva, kroz prepisku koju je vodio sa urednicima *Crescenda*: Milev je zahtevao da mu se plati odšteta za objavljivanje ove pesme, jer je on dostavljao časopis *Der Sturm*, gde je moglo da se nađe Šviterovo delo. ... Nadoknada je bila ogromna, spor je povremeno dobijao društvene obrte, dok se časopis u Jambolu nije ugasio, možda upravo i ovakvim apsurdnim razvojem odnosa između mladih urednika i gorostasnog, autoritativnog Gea Mileva, koji je neosporno bio ne samo inspirator, već i realizator mnogih ideja o povezivanju bugarske sredine sa avangardnim pojavama u Evropi. Do pokretanja *Crescenda* u Jambolu došlo je zahvaljujući predavanjima koja je u svojoj misionarskoj ulozi Geo Milev držao širom Bugarske, pa u jednom takvom dolasku inspirisao Kirila Krsteva i Teodora Draganova, uz pomoć svoga brata Ivana. Značajan je podatak da bugarska sredina – kao uostalom, u velikoj meri i naša, u to doba – nije mogla šire da učestvuje u ravnopravnoj podeli mesta: uz pesme Gea Mileva i Teodora Draganova, i uz završni manifest, na kraju poslednjeg broja, koji je pod nazivom »Načelo poslednjeg« napisao Kiril Krstev, svi saradnici poslednjeg broja *Crescenda* su iz inostranstva: o savremenoj arhitekturi piše Korbizje, Ilja Erenburg o zahtevima nove arhitekture; objavljen je Marinetijev tekst »geometrijska i mehanička raskoš«, uz dadaističko-futurističko tipografsko rešenje »Bugarskog aeroplana« povodom dolaska Marinetijsa 30. oktobra 1912. godine; izdate su još tri pesme – »Simultana poema« Tristana Care. »Sinhronična poema na nekoliko planova« Nikole Boduena i »Spomenik« Benjamina Perea. Objavljivani u maloj sredini, u malom časopisu, ovi radovi više su dokaz internacionalizacije avangarde, njenog poverenja u značaj koji se pridaje u drugim, većim, razvijenijim centrima, osećanje novog, nego što predstavljaju kreativan doprinos toj evropskoj avangardi. Sudbine mladih urednika bile su karakteristične: Kiril Krste je do danas jedan od najuglednijih likovnih kritičara (i sam je izvodio likovne eksperimente). Teodor Dragantov je poznati pisac, a Ivan Milev je svojim crtežima i slikama nastojao da poveže moderan senzibilitet sa nacionalnim, tradicionalnim folklornim elementima.³

Još samo dva bugarska izdavačka poduhvata vezuju dvadesete godine za srž evropskih događaja: proslavljajući petogodišnjicu izlaženja časopisa *Vezni*, 1923. godine je objavljen *Almanah Vezni*, koji je pod rukovodstvom Gea Mileva želeo da okupi sve najnaprednije umove i ideje, da da istovremeno opšti uvid u kulturu i umetnost svoga doba. Bio je radikalniji i savremeniji od samoga časopisa, i po sadržaju i po formi: pored vinjeta Mirča Kačuleva, koji je ilustrovao godišnja doba (zima-proleće-leto-jesen), objavljene su reprodukcije dela Masarela, Siraka Skitnika, Šagala, Ivana Mileva i egipatski star crteži; od pesnika su zastupljeni Geo Milev, Nikola Rainov, Hervart Valden, Volt Vitman, Majakovski, Jasenov, Rembo, a izdati su i tekstovi Karla Ajnštajna i Bojana Danovskog. Bio je to uvod u novi časopis koji je Geo Milev pokrenuo januara 1924. godine: pod nazivom *Plamk*: više polemičan no prethodna glasila, *Plamk* je odmah uspostavio međunarodnu saradnju sa srodnim časopisima u svetu i njegovo ime se sreće na mnogim mestima gde se sučeljavaju avangardni stavovi dvadesetih godina. Javljaju se manifesti, povišeni ton proglašenja i bunta, reklamiraju anarhističke knjige, uz Marksa, Engelsa, Plehanova, Kropotkina, poeme Hlebnjikova, Brusova, Majakovskog, Jesenjina, Ane Ahmetove, Anatola Fransa; istražuju se vrednosti i dometi Džeka Londona, Sinklera, Šoa, Vitmana, reprodukuju dela

Oskara Kokoške, Feliksa Milera, Kete Kolvic, Maserela, Brojgela kao izrazita socijalna angažovanost, a zatim ekspresionistička dela Nikolaja Đulgerova, koji je kasnije u Italiji stekao ugled značajnog slikara, i crteži i grafike Ivana Bojadžijeva i Ane Balsamadžijeve, koja je takođe tekla karijeru kao vajar u Italiji. Objavljen je i jedan portret Lenjina, konstruktivističke stilizacije, rad Maksa Mekera. Posle ushićenog pozdrava budućnosti («Pred nama je budućnost. Stari simbolista Brjusov ne zatvara vrata posle sebe. Ostavlja ih otvorena za budućnost»), Milev je u dvobroju 7/8 objavio svoju poznatu poemu *Septembar*, uz reprodukciju obešenog čoveka sa krstom oko vrata i potpisom K.P.; provocirajući Cankovljeve desničarski režim svojom revolucionarnom poemom, kao i objavljivanjem fotografije Lenjinovog mauzoleja na kojem govori Trocki, Geo Milev je postepeno stvarao atmosferu netrpeljivosti, koja se okrutno završila njegovim ubistvom i, razume se, prestankom izlaženja časopisa i gašenjem svih naprednih ideja. Spreman za saradnju sa svima koji slično misle. *Plamk* je i sa jugoslovenskom časopisom *Zenit* imao bliske kontakte. Milev je lično poslao radove bugarskih umetnika za *Zenitovu* međunarodnu izložbu, u br. 7/8 *Plamka* objavio tekst Ljubomira Micića »Lunačarski i proletkult«, sa potpisom A.m., oglašavao *Zenit* (kao što je i *Zenit* oglašavao *Plamk*), a Micić je u br. 35 objavio protest zbog smrti Gea Mileva i njegovu poemu *Septembar* u fragmentima. Slične veze su bile i sa nemačkim *Sturmom* koji je januarski broj 1925. godine posvetio bugarskoj mladoj umetnosti.

Iako je nemoguće izvući zaključak o značaju avangardnih pojava u Bugarskoj, jer još uvek nisu istraženi osnovni dokumenti, a sva je verovatnoća da ni dela nisu sačuvana, čak i kad su u skromnom vidu postojala, ovi podaci o buđenju avangardne svesti samo su dokaz snage koja je (gotovo) čitavu Evropu uznemiravala tih ranih dvadesetih – odista internacionalno obojenih – godina. Ako se složimo sa teoretičarima avangarde koji opisuju kreiranje ideja, a ne ostvarenja, onda i krug mladih saradnika oko Gea Mileva zaslužuje da bude uvršćen u široki krug već postojećih avangardnih aktivnosti u Evropi.

Napomene

Ovaj tekst predstavlja skicu za veću studiju o bugarskoj novoj umetnosti dvadesetih godina

- 1 *Vezni*, Sofija, br. 6, 1921
- 2 Danas je to Bulevar Georgi Dimitrova, a mesto na kojem se nalazila Milevljeva kuća je prazno bomba je u drugom svetskom ratu porušila staro zdanje
- 3 O beogradskoj izložbi pisao je Ljudmil Stojanov u tekstu »Zenitizam i zenitisti« *Hiperion*, Sofija, knj. 4 – 5, 1924, gde ironično govori o nameri zenitista da budu »prvi i jedini Novi Balkan – Stara Evropa«. U tom iscrpnom kritičkom osvrtu autor navodi da je bugarski časopis *Plamk* dostojan konkurent *Zenitu*, ali bez njegove ideologije i njegovog idealizma
- 4 Ove podatke ljubavno mi je dao Kiril Krstev, kome se toplo i ovom prilikom zahvaljujem.
- 5 Učestvovao je sa takvim delima na *Sturmovoj* izložbi augusta – septembra 1930. godine (sv. 8. god. 20)
- 6 O tome postoji neobjavljena prepiska sa Micićem u arhivi Narodnog muzeja u Beogradu

Mirko Kačulev – Essen, 1922

tri pesme

zoran đerić

VOLJA, PROSJEK (PILJARICA)

*Februar (prijatno) uz korice mača,
uz oporu haljinu (prodavačicu), uz
uobraženu ugodnost, zakletu zaradu.
Ali ništa ne govori (aksiom), ali je
tako jasan, posrnuli svežanj, trava.
Blagovati, jesti, obedovati (brbljivac
u stomaku, prazna mreža u misli-
ma) dosta, varvarine, gaziblato.
Prijatno (pokrivač) iz drvenog suda,
mrmlija, ne dam, cmizdri (dronjak,
opušak), dogorevaj. Ja sam nepri-
strasna (perina) sitna krava, po-
gačica, bez srdžbe i naklonosti,
čeljade.*

LOMLJENJE, KAČAMAK

*Životinjo, najvoljeniji brate, zdravo!
Spremam se za službu (biber/so), biću
kadifast konjanik, bravče, obodreno.
Uživam u ljuljanju teških starinskih
ormara, u njihovom siromaštvu (opstanak).
Brojanice (sposobnost za brojanje,
neodložno) talasaš zvonko, očajan.*

Živeo manje

*od pola kilograma (gorak), isprava
da sam zdrav (rodoslov), krupno ne-
raspoloženje, jagodice.*

*Streknuo si, zašto?
Nisi morska riba (kamata), već veličanstvena
mlitavost, mozak, ništavna naboranost,
kako dol-
kuje.*

Očijukamo, daKle,
pogledamo se.

*Zaklinjem ti se na mrvljenje (obećaj),
sporo, sporno raspeće. Na mali prst,
razvezano providenje, pomirenje sa
sudbinom (brižnom zrakom, kutijom
pregorelog šećera).*

*Uz tebe sam (apetit),
ugodnost koju uobražavaš, prisvajaš, pa
satireš (kašiku), zloupotrebljavaš.*

SPUSTI ME NA TKIVO, PESNIK

*Podigni me (moraš) uz taj žal, uz
milo tkivo, sklisko. Ah, da sam na tebi,
bezglav (ruka)! I kad se pokreneš, kad
se podigneš (oba oblika, iz pene), zadržta-
ću, vodena alga, anfora koja te ne napaja.
Aj, koja letiš, životinjo punih očiju,
krhka. Predi preko prestola, neobuzdanog
borilišta bikova, i spusti se (uteha),
oduzmi mi nepotrebno, razum.*

*Nikad se
otkriti, traže – pevanje ili zobanje
(uvek iste kretnje), pomamno prodiranje.*

*Podigni me (stepenište, senu), nemirni
oblik na tvojem tkivu, bosiljak. Ah,
da sam u tebi (prijateljstvo koje ne
možeš pratiti), provala, glad. I kad
se*

*pokreneš,
zatrudnela,
pre nego oživi
došljak, s postelje tvoje
otrčaću
do krova, kremena.*

*Umesto mene (sudenice) tvoje biće:
smilje, cvrčak i razumevanje.*